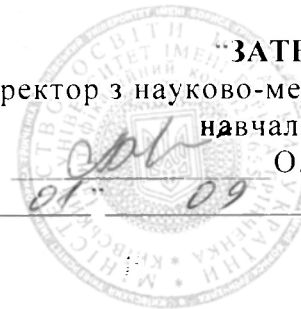

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
Кафедра загальної, вікової та педагогічної психології

“ЗАТВЕРДЖУЮ”
Проректор з науково-методичної та
навчальної роботи
О.Б. Жильцов
2014 року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Вікова психологія

(шифр і назва навчальної дисципліни)

напрямок підготовки 6.030102 «Психологія»

6.030103 «І Практична психологія»

(шифр і назва напрямку підготовки)

спеціальність _____

(шифр і назва спеціальності)

спеціалізація _____

(назва спеціалізації)

інститут, факультет, відділення Інститут людини

(назва інституту, факультету, відділення)

2014 – 2015 навчальний рік

Робоча програма _____ Вікова психологія _____ для студентів
(назва навчальної дисципліни)
за напрямом підготовки 6.030102 «Психологія», 6.030103 «Практична психологія»

Розробники: Сорокіна Олена Анатоліївна, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології,

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри загальної, вікової та педагогічної психології

Протокол від “29” серпня 2014 року № 1

Завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом. Структура типова.

Заступник директора Інституту людини П.А. Клішевич

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.	
Структура програми навчальної дисципліни	
I. Опис предмета навчальної дисципліни	
II. Тематичний план навчальної дисципліни.	
III. Програма	
Змістовий модуль I. Вікова психологія як наука.....	
Змістовий модуль II. Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини.....	
Змістовий модуль III. Психічний розвиток дитини в ранньому дитинстві та дошкільному періоді Психологія молодшого школяра	
Змістовий модуль IV. Психологія підлітка та старшокласника.....	
Змістовий модуль V. Загальна характеристика дорослого періоду життя.....	
Змістовий модуль VI. Специфіка психічного розвитку людини в різні періоди дорослості.....	
IV. Навчально-методична карта дисципліни «Вікова психологія»	
V. Плани семінарських та практичних занять	
VI. Завдання для самостійної роботи.	
VII. Індивідуальна науково-дослідна робота (навчальний проект)	
VIII. Система поточного та підсумкового контролю.	
IX. Методи навчання.	
X. Методичне забезпечення курсу	
XI. Питання до іспиту.	
XII. Рекомендована література.....	

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальна програма курсу «Вікова психологія» розроблена з урахуванням вимог щодо удосконалення підготовки психологів до роботи з людьми різного віку. Позаяк в суспільстві сформувалася нагальна потреба в висококваліфікованих спеціалістах, які розумітимуть специфіку психічного розвитку та становлення особистості на різних етапах онтогенезу та зможуть застосовувати ці знання в своїй практичній діяльності. Відтак, в контексті високих вимог до розвитку національної школи проблема озброєння майбутніх психологів знаннями з вікової психології набуває особливої актуальності.

Робоча навчальна програма з дисципліни «Вікова психологія» є нормативним документом КУ імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою загальної, вікової та педагогічної психології на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів відповідно до навчального плану для всіх спеціальностей денної форми навчання.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, які повинен опанувати бакалавр відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму вивчення навчального матеріалу дисципліни «Вікова психологія», необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

«Вікова психологія» є складовою частиною дисциплін психолого-педагогічного циклу нормативного блоку. Її вивчення передбачає розв'язання низки завдань фундаментальної професійної підготовки висококваліфікованих фахівців, зокрема: опанування системою знань про закономірності психічного розвитку та становлення особистості на різних етапах її життя.

Тому конкретною **метою** курсу «Вікова психологія» є забезпечення майбутніх психологів теоретичними знаннями з основ вікової психології, озброєння студентів знаннями психологічних закономірностей розвитку особистості на різних етапах онтогенезу, а також здійснення практичної підготовки студентів для роботи з людьми різних вікових категорій.

Основні **завдання** курсу:

1. Ознайомити слухачів з основами поняттями, принципами, концепціями вікової психології.
2. Висвітлити специфіку психічного розвитку людини на різних етапах

онтогенезу, підходи до періодизації психічного розвитку особистості.

3. Виробити у студентів ряд умінь та навичок застосування набутих знань у практичних сферах своєї діяльності, активізувати особистісний та творчий потенціал майбутнього фахівця.

В результаті засвоєння курсу студенти повинні **знати:**

– основи вікової психології: предмет, методи, основні закономірності, принципи і структуру науки, її сучасні теоретичні концепції; загальні закономірності розвитку психіки людини: умови, чинники, рушійні сили; особливості пізнавальних процесів, емоційно-вольової, мотиваційної сфер, індивідуально-психологічних характеристик людей різного віку.

Курс покликаний формувати у студентів такі **уміння:**

– застосовувати отримані знання з вікової психології для організації діяльності і спілкування особистості в різні вікові періоди, для створення умов, що сприяють конструктивному психічному розвитку людини;

– враховувати в навчально-виховному процесі сензитивні періоди розвитку людини;

– враховувати вікові особливості дитини в психолого-педагогічній роботі;

– орієнтуватися на нормативи кожного вікового періоду у психодіагностичній та психокорекційній роботі;

– аналізувати витоки психологічних проблем індивіда в його онтогенезі.

Підвищенню ефективності семінарських занять сприятиме передбачене програмою виконання навчально-дослідницьких завдань з актуальних проблем вікової психології.

Курс “Вікова психологія” передбачає тісний зв’язок з дисциплінами: загальна психологія, педагогічна психологія, соціальна психологія, історія психології, основи психологічного консультування та психокорекції, психологія особистості.

Обсяг курсу «Вікова психологія», відповідно до навчального плану, становить 288 год., із них 44 год. – лекції, 40 год. – семінарські заняття, самостійна робота по підготовці до іспиту – 72 год., 180 год. – самостійна робота.

Форма кінцевого контролю – іспит.

СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

I. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 8	Галузь знань 0301 «Соціально-політичні науки»	Нормативна	
	Напрямок підготовки 6.030103 «Практична психологія» Напрямок підготовки 6.030102 «Психологія»		
Модулів – 8		Рік підготовки	
Змістових модулів – 6		2-й	-й
Індивідуальне науково-дослідне завдання – 2		Семестр	
Загальна кількість годин – 288		3,4-й	-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2 самостійної роботи студента – 3	Освітньо-кваліфікаційний рівень: бакалавр	Лекції	
		44 год.	год.
		Практичні, семінарські	
		44 год.	год.
		Лабораторні	
		год.	год.
		Самостійна робота	
		108 год.	год.
		Індивідуальні завдання:	
12 год.			
Вид контролю:			
екз.(3),екз.(4)			

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ з/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин							
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Семінарських	Індивідуальна робота	Самостійна робота	Підсумковий контроль
Змістовий модуль I.									
Вікова психологія як наука									
1	Вступ у вікову психологію			2		2	4		
2	Методологічні принципи та методи вікової психології			2		2	4		
3	Основні напрямки зарубіжної вікової психології			2		2	4		
4	Основні напрямки вітчизняної вікової психології			2		2	6		
Разом		36		8		6	2	18	2
Змістовий модуль II.									
Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини									
5	Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі			2		2	1	6	
6	Пренатальна психологія. Особливості психічного розвитку новонародженого			2		2		6	
7	Особливості психічного розвитку немовлят			2		2	1	4	
Разом		36		6		6	2	20	2
Змістовий модуль III.									
Психічний розвиток дитини в ранньому, дошкільному та шкільному періодах									
8	Психологія раннього дитинства			2		2	1	4	
9	Психологія дошкільника			2		2		4	
10	Психологія шестирічної дитини			2		2		4	
11	Психологічний розвиток дитини молодшого шкільного віку			2		2	1	4	
Разом		36		8		8	2	16	2
Самостійна робота з підготовки до іспиту								36	
Разом за семестр		144		22		20	6	90	6
Змістовий модуль IV.									
Психологія підлітка та старшокласника									
12	Психологія підлітка			4		4	2	8	
13	Психологія старшокласника			2		4	2	10	
Разом		36		6		8	2	18	2
Змістовий модуль V.									
Загальна характеристика дорослого періоду життя									
14	Дорослість як предмет психологічного дослідження			4		4	2	10	
15	Кризи дорослості			2		2	2	10	
Разом		36		6		6	2	20	2
Змістовий модуль VI.									
Специфіка психічного розвитку людини в різні періоди дорослості									
16	Психологія ранньої дорослості			2		2	2	6	
17	Психологія середньої дорослості.			4		2	1	6	
18	Психологічні особливості пізньої дорослості			4		2	1	4	
Разом		36		10		6	2	16	2
Самостійна робота з підготовки до іспиту								36	
Разом за семестр		144		22		20	6	90	6
Разом за навчальним планом		288		44		40	12	180	12

III. ПРОГРАМА

Змістовий модуль 1. Вікова психологія як наука

Тема лекції 1. Вступ у вікову психологію – 2 год.

Емпіричний досвід людей як основа науки. Батьківське уявлення про дитячий розвиток. Народна психологія про закономірності дитячого розвитку.

Поняття вікової психології та психології вікового розвитку, загальне і відмінне їх змісту. Предмет вікової психології. Категоріальний апарат науки.

Завдання вікової психології. Методологічні завдання (рушійні сили психічного розвитку людини; співвідношення навчання і розвитку; проблема вікової періодизації тощо). Теоретико-пізнавальні завдання (збільшення знань про загальні закономірності та механізми розвитку психіки дитини; розробка понятійного апарату тощо). Практичні завдання.

Галузі вікової психології.

Міжпредметні зв'язки вікової психології з іншими науками.

Основні поняття: предмет вікової психології, завдання вікової психології, дитяча психологія, психологія молодшого школяра, психологія підлітка, психологія ранньої юності, психологія дорослої людини, геронтопсихологія.

Тема лекції 2. Методологічні принципи та методи вікової психології – 2 год.

Принципи вивчення психіки дитини.

Форми проведення психологічного дослідження. Повздовжній зріз (лонгітюдний метод), поперечний зріз, комплексне дослідження.

Класифікація методів вікової психології та їх характеристика.

Група методів за ціллю і задачами дослідження: 1) описові (неекспериментальні): спостереження; бесіда; анкета; вивчення продуктів діяльності; 2) діагностичні (вимірювальні): тести; 3) пояснювальні (експериментальні): природній експеримент; моделюючий експеримент; лабораторний експеримент; 4) перетворюючі (формуючі): навчаючий експеримент; виховуючий експеримент.

Основні поняття: принцип детермінізму, принцип єдності свідомості і діяльності, принцип розвитку.

Семинар 1. Вступ у вікову психологію – 2 год.

Тема лекцій 3. Основні напрямки зарубіжної вікової психології – 2 год.

Психоаналіз про закономірності психічного розвитку. Предмет дослідження: глибинні почуття і переживання людини. Два відкриття: відкриття позасвідомого і відкриття сексуальної основи людини. Критерії виділення стадій психосексуального розвитку. Оральна, анальна, фалічна,

латентна, генітальна стадії психічного розвитку. Розвиток особистості на основі 4 джерел напруги: 1) процесів фізіологічного росту; 2) фрустрацій; 3) конфліктів; 4) загроз. Два методи вирішення фрустрації, конфлікти і тривоги: ідентифікація, заміщення.

Е. Еріксон. Розвиток особистості як закономірна зміна етапів, на кожному з яких відбувається якісне перетворення внутрішнього світу і поведінки людини. Стадії психосоціального розвитку за Е. Еріксоном: орально-сенсорна; м'язево-анальна; локально-генітальна; латентна; підлітковий вік і рання юність; рання дорослість; дорослість; зрілість.

Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Дж. Годфруа, К. Флейк-Хобсон, Б. Скіннер) про особливості розвитку дитини. Основні положення теорії соціального научіння. Три способи формування поведінки: позитивне і негативне підкріплення, покарання, відсутність підкріплення.

Генетична психологія про закономірності розвитку інтелекту.

Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Сатір, Ш. Бюлер) про закономірності дитячого розвитку.

Основні поняття: позасвідоме, лібідо, конфлікт, оральна, анальна, фалічна стадії розвитку, ідентифікація.

Семінар 2. Характеристика основних напрямків зарубіжної вікової психології – 2 год.

Тема лекцій 4. Основні напрямки вітчизняної вікової психології – 2 год.

Культурно-історична концепція Л.С. Виготського. Морфофізіологічні особливості мозку і спілкування – умови розвитку дитини. Навчання – рушійна сила розвитку. Основна закономірність онтогенезу психіки: інтеріоризація дитиною структури її зовнішньої, соціально – символічної (спільної з дорослим і опосередкованої знаками) діяльності. Суть і зміст культурного розвитку поведінки. Виховання як штучне оволодіння природними процесами розвитку.

Психологія ставлення про закономірності дитячого розвитку (В.М. Мясищев). Розвиток людини як формування її видів ставлення. Види і характер ставлення. Розвиток ставлення. Виховання як процес взаємодії вихователя і вихованця. Взаємовідносини як умова взаємодії та її результат.

Діяльнісний підхід до аналізу психіки дитини.

Основні поняття: опосередкований психічний процес, смисли і способи людської діяльності, провідний тип діяльності.

Семінар 3. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології – 2 год.

Змістовий модуль 2. Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини

Лекція 5. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі – 2 год.

Поняття розвитку: форми, властивості, критерії та закони розвитку. Специфіка та показники психічного розвитку людини. Основні закономірності психічного розвитку дитини: нерівномірність, інтеграція психіки, пластичність і можливість компенсації. Біологічні та соціальні фактори психічного розвитку. Генотип та вроджені якості організму. Дозрівання як передумова психічного розвитку. Біогенетичний та соціогенетичний підходи до розвитку психіки дитини. Активність особистості як фактор психічного розвитку. Проблема рушійних сил психічного розвитку.

Навчання і розвиток: взаємозв'язок та взаємовплив. Поняття рівня актуального розвитку і зони найближчого розвитку. Інтеріоризація та екстеріоризація як механізми розвитку в процесі навчання.

Психічний розвиток та діяльність. Соціальна організована діяльність як основа психічного розвитку. Поняття провідної діяльності.

Проблема вікової періодизації психічного розвитку людини. Поняття віку. Поняття про кризи та критичні періоди. Характеристика вікових періодів у працях Д.Б.Ельконіна.

Основні поняття: філогенез, онтогенез, генотип, нерівномірність психічного розвитку, сензитивні періоди, внутрішні суперечності, соціальна ситуація психічного розвитку, зона найближчого розвитку.

Семінар 4. Фактори психічного розвитку людини (2 год.)

Тема лекції 6. Пренатальна психологія. Особливості психічного розвитку новонародженого – 2 год.

Пренатальний період розвитку. Криза новонародженості. Фаза новонародженого. Соціальна ситуація розвитку новонародженого: дитина психологічно злита з матір'ю, єдність: "Дорослий → Дитина". Основні новоутворення: розвивається акт сприймання, з'являється наслідування та акт пізнавання, зорові та слухові зосередження, активний інтерес до оточення, комплекс пожвавлення (емоційна і рухова реакція на обличчя матері). Анатомо-фізіологічна характеристика і функціонування головного мозку дитини в період новонародженості. Основне протиріччя: дитина психологічно злита з матір'ю, але немає засобів для спілкування з дорослими.

Основні поняття: харчове зосередження, конвергенція очей, зорові та слухові зосередження, комплекс пожвавлення.

Семінар 5. Розвиток психіки новонародженого – 2 год.

Тема лекції 7. Особливості психічного розвитку немовлят – 2 год.

Загальна характеристика анатомо-фізіологічного розвитку немовляти. Соціальна ситуація розвитку: життя залежить від дорослого, але дитина стає активною, зв'язаною з предметним світом. "Дорослий ↔ Дитина". Залежність ставлення до предмету від спільного переживання ситуації з іншою людиною. Психічний розвиток дитини першого року життя. Розвиток форм спілкування протягом першого року. Формування сенсорної і моторної

сфер немовляти. Розвиток мовлення у немовляти. Основні новоутворення: емоційно забарвлене самовідчуття, автономне мовлення, поведінка за уявленням, первинне усвідомлення психологічної спільності, усвідомлення “ми”, розвивається уявлення про власне тіло, фізична емансипація. Основне протиріччя віку: потреба в пізнанні предметного світу і відсутність засобів пізнання. Криза першого року життя.

Основні поняття: маніпулювання предметами, емоційно забарвлене самовідчуття, автономне мовлення, поведінка за уявленням, фізична емансипація.

Семинар 6. Особливості психічного розвитку немовляти - 2 год.

Змістовий модуль 3. Психічний розвиток дитини в ранньому дитинстві та дошкільному та шкільному періодах

Тема лекції 8. Психологія раннього дитинства – 2 год.

Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві. Психологічне усвідомлення себе. Пізнання за допомогою дорослого світу предметів. Спілкування з ровесниками та дорослим.

Розвиток предметної діяльності. Продуктивна і репродуктивна діяльність. Формування символічної репрезентації дійсності.

Оволодіння мовленням як головне новоутворення раннього дитинства.

Особливості розвитку психічних пізнавальних процесів у ранньому дитинстві.

Формування особистості дитини раннього віку.

Основні новоутворення: наочно – дійове мислення, мовне спілкування, поява самосвідомості, комплекс “Я сам” (негативізм, установка на самостійність, непокірність, впертість). Психологічні особливості кризи трьох років.

Протиріччя між інтересом дитини до предметів, які спонукають до спілкування з дорослими, і недостатньою кількістю засобів спілкування; між прагненням до самостійності і відсутністю фізичних і психічних можливостей бути самостійним.

Основні поняття: криза трьох років, наочно-дійове мислення, мовне спілкування, самосвідомість, комплекс “Я сам” (негативізм, установка на самостійність, непокірність, впертість).

Семинари 7. Психічний розвиток дитини раннього віку – 2 год.

Тема лекції 9. Психічний розвиток дитини в дошкільному віці – 2 год.

Загальна характеристика анатомо-фізіологічних особливостей дошкільника.

Соціальна ситуація розвитку в дошкільному віці.

Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність. Чотири рівні розвитку гри у дітей 3-7 років.

Особливості спілкування дошкільника з ровесниками. Ситуативно-ділова форма спілкування. Позаситуативно-ділова форма спілкування у старших дошкільників.

Розвиток особистості дитини дошкільного віку. Орієнтація на суспільні функції людей, норми їх поведінки та більш широке розуміння соціальних зв'язків. Формування уміння оцінити поведінку інших дітей і дорослих. Виникнення потреби співпереживати, емоційна децентрація. Перші етичні інстанції. Моральні мотиви поведінки. Здатність підпорядковувати свої безпосередні бажання свідомим намірам, уміння управляти собою, своєю поведінкою, і здатність правильно відтворювати соціальні норми поведінки. Усвідомлення свого соціального "Я", своєї приналежності до дитячого колективу. Виділення у взаєминах з дорослими норм і еталонів соціального співжиття. Потреба в соціальній відповідності. Усвідомлення своїх умінь і деяких якостей.

Особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільняти.

Психологічні новоутворення дошкільного віку: підпорядкованість мотивів, децентрація мислення, поява самооцінки, статева ідентифікація, усвідомлення себе в часі, внутрішні етичні інстанції, виникає усвідомлення та узагальнення своїх переживань.

Основні поняття: рольова гра, наочно-образне мислення, підпорядкованість мотивів поведінки і діяльності, внутрішні етичні інстанції, децентрація мислення, самооцінка, статева ідентифікація.

Семінари 8. Психологія дошкільника – 2 год.

Тема лекції 10. Психологія шестирічної дитини – 4 год.

Психологічна готовність до навчання у школі. Структура готовності. Фізична готовність. Психологічна готовність: а) суб'єктивна; б) об'єктивна: інтелектуальна (диференціація сприймання, розвинений пізнавальний інтерес, володіння розумовими операціями, вміння виділити учбову задачу, наявність певного словникового запасу, раціональний підхід до дійсності); моральна (знання норм поведінки, позитивне ставлення до них, їх втілення у спілкуванні, наявність якостей, необхідних для спілкування); соціальна (потреба спілкуватися з дітьми, уміння підпорядковуватися інтересам дитячої групи); вольова (уміння підпорядковуватися меті, досягати вирішення задачі, спостерігати, слухати, запам'ятовувати, розвинута дисциплінованість, сформована елементарна вольова дія).

Методи вивчення психіки дитини.

Проблеми психологічної адаптації до умов шкільного життя. Причинами появи шкільної дезадаптації: сам процес навчання; особливості взаємин з учителем та однокласниками; особливості виховання в сім'ї; вроджені особливості центральної нервової системи, підвищена сензитивність.

Специфічні особливості психічного розвитку шестирічної дитини, порівняно з семирічною.

Діяльність шестирічної дитини. Специфіка учбової діяльності

шестирічних дітей.

Психологія особистості і міжособистісних взаємин шестирічних дітей. Вчитель і шестирічна дитина. Шестирічний учень в різних соціальних умовах.

Основні поняття: готовність до навчання в школі (інтелектуальна, моральна, соціальна, вольова), критерії готовності, адаптація, шкільна дезадаптація.

Семінар 9. Формування особистості учня початкової школи – 2 год.

Тема лекцій 11. Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку – 2 год.

Анатомо-фізіологічні особливості молодших школярів. Особливості нервової системи. Функціональна роль другої сигнальної системи. Фізична витривалість дитини. Працездатність молодших школярів.

Зміна соціальної ситуації розвитку. Залежність соціальної ситуації розвитку дитини від рівня задоволення соціальних потреб школяра, які реалізуються в межах взаємодії "вчитель – учень" і "учень – учень".

Учбова діяльність як провідний вид діяльності молодшого школяра. Структура учбової діяльності учня молодших класів. Оцінка і оцінювання. Вплив на успішність формування основних компонентів учбової діяльності.

Розвиток пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери молодшого школяра.

Формування особистості дитини молодшого шкільного віку. Основні новоутворення молодшого школяра: довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, мотив досягнення успіху.

Основне протиріччя віку: відставання морального розвитку від інтелектуального. Криза 7 років.

Основні поняття: мотиви учіння школярів, довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія, рівень домагань, понятійне мислення, інтеріоризація, екстеріоризація

Семінари 10. Психологія молодшого школяра – 4 год.

Змістовий модуль 4. Психологія підлітка та старшокласника

Тема лекції 12-13. Психологія підлітка – 4 год.

Особливості фізичного і фізіологічного розвитку підлітка. Статеве дозрівання. Вплив статевого дозрівання на появу почуття власної дорослості, появу інтересу до представників протилежної статі, пробудження нових романтичних почуттів і переживань. Активізація діяльності гіпофізу. Інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. Перебудова моторного апарату. Перебудова нейрогуморальних співвідношень.

Соціальна ситуація розвитку підлітка. Теоретичні підходи до проблеми «кризи» в підлітковому періоді. Переорієнтація спілкування з дорослими на

спілкування з ровесниками. Перебудова взаємин з дорослим. Емансипація дитини від батьків. Спілкування з однолітками як провідна діяльність підліткового віку.

Особистісний розвиток підлітка. Основні потреби підліткового віку: 1) потреба у самовираженні; 2) потреба уміти щось робити; 3) потреба щось значити для інших; 4) потреба рівноправного спілкування з дорослими; 5) посилення статевої ідентифікації.

Формування життєвих цінностей. Становлення „Я” підлітка. Стадії розвитку самооцінки підлітка. Стадії розвитку особистісної рефлексії.

Особливості навчальної діяльності підлітка. Розвиток когнітивної та емоційно-вольової сфер в підлітковому віці.

Новоутворення підліткового періоду: почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження, моральний характер самосвідомості, вміння підпорядковуватись нормам колективного життя.

Основні поняття: пубертатний вік, почуття дорослості, потреба в соціальному самовизначенні, інтимно-особистісне спілкування, неформальні групи, “Я-концепція”.

Семінари 11-12. Особливості психічного розвитку підлітка – 4 год.

Тема лекції 14. Психологія старшокласника –2 год.

Соціальна ситуація розвитку старшокласника. Загострена потреба юнацтва зайняти позицію якоїсь соціальної групи. Поява дорослих ролей і обов’язків. Громадянська позиція, обумовлена появою нової соціальної ситуації „Я і суспільство”.

Міжособистісні стосунки в ранній юності: дружба і кохання. Психосексуальний розвиток в юнацькому віці. Особливості пізнавальних і емоційно-вольових процесів. Учбово-професійна діяльність як провідний вид діяльності.

Розвиток особистості в період ранньої юності. Поява важливих особистісних якостей: усвідомленість, самостійність, незалежність. Рефлексія власного життєвого шляху, прагнення до самореалізації. Поява нових соціальних потреб. Основна спрямованість особистості. Формування життєвих цінностей, наукового і громадянського світогляду.

Центральні новоутворення: професійне і особистісне самовизначення – потреба юнаків зайняти внутрішню позицію дорослої людини, визначити себе в світі, тобто зрозуміти себе і свої можливості разом з усвідомленням себе як члена суспільства, свого місця і призначення в житті. Формування потреби в трудовій діяльності.

Основні поняття: юність, учбово-професійна діяльність, професійна орієнтація, особистісне самовизначення, світогляд, юнацький максималізм, статево-рольова диференціація.

Семінари 13-14. Особливості психічного розвитку старшокласника – 4 год.

Змістовний модуль 5. Загальна характеристика дорослого періоду життя

Тема лекції 15-16. Дорослість як предмет психологічного дослідження – 4 год.

Біологічні, психічні, духовні аспекти життя людини.

Фактори і закономірності розвитку дорослого.

Психічна зрілість: зміст і структура.

Проблеми періодизації психічного розвитку дорослої людини. Періоди і фази дорослості.

Анатомо-фізіологічні особливості дорослості.

Психосоціальний та пізнавальний розвиток дорослості.

Основні поняття: дорослість, психічна зрілість, криза середини життя, інволюція пам'яті, когнітивна зрілість, стадія досягнень, ідентичність, близькість, генеративність.

Семінар 15. Фактори і закономірності розвитку дорослої людини – 2 год.

Семінари 16. Психосоціальний та пізнавальний розвиток дорослості – 2 год.

Тема лекції 17. Кризи дорослості – 2 год.

Проблема психічного здоров'я.

Проблема особистісної зрілості.

Кризи періоду дорослості: криза спустошеності, криза безперспективності, кризи здоров'я, кризи значущих стосунків, кризи особистісної автономії, кризи самореалізації, кризи життєвих помилок.

Основні поняття: біографічна криза, криза спустошеності, криза безперспективності, кризи здоров'я, кризи значущих стосунків, кризи особистісної автономії, кризи самореалізації, кризи життєвих помилок.

Семінар 17. Кризи дорослості – 2 год.

Змістовний модуль 6. Специфіка психічного розвитку людини у різні періоди дорослості

Тема лекції 18. Психологія ранньої дорослості – 2 год.

Особливості розвитку когнітивної сфери в період ранньої дорослості. Соціальна ситуація розвитку в період ранньої дорослості. Зосередженість на собі. Відкриття нових граней особистості. Кризові явища ранньої дорослості: криза 30-ти років, її характеристика, умови запобігання і розв'язання.

Основні поняття: криза 30-ти років, інтимність, самотність, рання дорослість, переоцінка цінностей.

Семінар 18. Психологія ранньої дорослості – 2 год.

Тема лекції 19-20. Психологія середньої дорослості – 4 год.

Анатомо-фізіологічні зміни та стан здоров'я людини середнього віку.

Криза середини життя: втрата надій, скорочення часу на особистісну реалізацію, усвідомлення смерті, страх старості і самотності.

Соціальні умови розвитку в період середньої дорослості. Розвиток особистості людини в середині життя. Особливості розвитку мотиваційної та афективної сфер в середньому віці.

Зміни внутрішніх вимірів особистості: внутрішнє відчуття себе відносно інших, почуття безпеки і небезпеки, сприйняття часу, відчуття фізичного часу.

«Пенсійна криза»: зміст та психологічні умови її подолання. Розвиток психічних пізнавальних процесів у період середньої дорослості.

Основні поняття: застій, середина життя, рівність взаємин між дорослими дітьми і батьками, самоактуалізація, пенсійна криза.

Семінар 19. Психологія середньої дорослості – 2 год.

Тема лекції 21-22. Психологічні особливості пізньої дорослості – 4 год.

Історичний характер тривалості життя і строків старіння. Анатомо-фізіологічні процеси старіння.

Соціальна ситуація розвитку людини в старості.

Особливості когнітивної сфери людей похилого віку.

Новоутворення пізньої дорослості. Мудрість як соціально-психологічний феномен.

Розвиток особистості людини в літньому віці. Специфічні зміни емоційної і мотиваційної сфер.

Психічне старіння і типи старості.

Вмирання і смерть: етапи, переживання, ставлення.

Основні поняття: працездатність, гіподинамія, компенсація, інтенсифікація, сенсорно-моторна амнезія, здоровий спосіб життя, самотність, криза «Я-інтеграції», відчай, повнота життя, мудрість, соціальна ізоляція.

Семінар 20. Психологічна характеристика пізньої дорослості – 2 год.

IV. Навчально-методична карта дисципліни «Вікова психологія»

Разом: 288 год., із них 44 год. – лекції, 40 год. – семінарські заняття, 180 год. – самостійна робота, з них самостійна підготовка до іспиту – 72 год., 12 год. – модульний контроль, підсумковий контроль - іспит

Назва модуля	Вікова психологія як наука	Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини	Психічний розвиток дитини в ранньому, дошкільному та шкільному періоді
Кількість балів за модуль	77 балів	76 балів	118 балів
Теми лекцій	1. Вступ у вікову психологію 2. Методологічні принципи та методи вікової психології 3. Основні напрямки зарубіжної вікової психології 4. Основні напрямки вітчизняної вікової психології style="text-align: center;"> 4 бали	5. Загальна характеристика розвитку психіки в онтогенезі 6. Пренатальна психологія. Особливості психічного розвитку новонародженого 7. Особливості психічного розвитку немовлят style="text-align: center;"> 3 бали	8. Психологія ріннього дитинства 9. Психічний розвиток дитини в дошкільному віці 10. Психологія шестирічної дитини 11. Психічний розвиток дитини молодшого шкільного віку style="text-align: center;"> 4 бали
Теми семінарських занять	1. Вступ у вікову психологію 2. Характеристика основних напрямків зарубіжної вікової психології 3. Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології style="text-align: center;"> 33 бали	4. Фактори психічного розвитку людини 5. Розвиток психіки новонародженого 6. Особливості психічного розвитку немовляти style="text-align: center;"> 33 бали	7. Психічний розвиток дитини раннього віку 8. Психологія дошкільника 9. Формування особистості учня початкової школи 10. Розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра style="text-align: center;"> 44 бали
Самостійна робота	Виконання сам. завдань до модуля style="text-align: center;"> 5 балів	Виконання сам. завдань до модуля style="text-align: center;"> 5 балів	Виконання сам. завдань до модуля style="text-align: center;"> 5 балів
ІНДЗ	Дослідження та профілактика тривожності дітей молодшого шкільного віку - 30 балів		
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 25 балів	Модульна контрольна робота 25 балів	Модульна контрольна робота 2 25 балів
Підсумковий контроль	Екзамен 40 балів		

Коефіцієнт 4,0

Назва модуля	Психологія підлітка та старшокласника	Загальна характеристика дорослого періоду життя	Специфіка психічного розвитку людини у різні періоди дорослості
Кількість балів за модуль	87 балів	76 балів	107 балів
Теми лекцій	12-13. Психологія підлітка 14. Психологія старшокласника 3 бали	15-16. Дорослість як предмет психологічного дослідження 17. Кризи дорослості 3 бали	18. Психологія ранньої дорослості 19-20. Психологія середньої дорослості 21-22. Психологічні особливості пізньої дорослості 4 бали
Теми семінарських занять	11-12. Особливості психічного розвитку підлітка 13-14. Особливості психічного розвитку старшокласника 44 бали	15. Фактори і закономірності розвитку дорослої людини 16. Психосоціальний та пізнавальний розвиток дорослості 17. Кризи дорослості 33 бали	18. Психологія ранньої дорослості 19. Психологія середньої дорослості 20. Психологія пізньої дорослості 33 бали
Самостійна робота	Виконання сам. завдань до модуля 5 балів	Виконання сам. завдань до модуля 5 балів	Виконання сам. завдань до модуля 5 балів
ІНДЗ	Пошук у комп'ютерних мережах додаткового навчального матеріалу з актуальних проблем сучасної вікової психології - 30 балів		
Види поточного контролю	Модульна контрольна робота 25 балів	Модульна контрольна робота 25 балів	Модульна контрольна робота 7 25 балів
Підсумковий контроль	Екзамен 40 балів		

Коефіцієнт 4,0

V. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Змістовий модуль 1. Вікова психологія як наука

Семінар 1.

Тема: Вступ у вікову психологію – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Предмет вікової психології.
2. Категоріальний апарат науки.
3. Завдання вікової психології.
4. Галузі вікової психології.
5. Класифікація методів вікової психології та їх характеристика

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 6, 8 14.

Семінар 2.

Тема: Характеристика основних напрямків зарубіжної вікової психології – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Біогенетичні підходи до вивчення психіки дитини.
2. Тлумачення психоаналітичними теоріями психічного розвитку.
3. Теорія соціального наuczіння про розвиток психіки дитини.
4. Когнітивний підхід до трактування психічного становлення особистості.

II. Виконання тестового контролю

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 6, 11.

Семінар 3.

Тема: Характеристика основних напрямків вітчизняної вікової психології – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми

1. Культурно-історична концепція Л.С.Виготського.
2. Психологія ставлення про закономірності дитячого розвитку (В.М.Мясищев).
3. Діяльнісний підхід до аналізу психіки дитини.
4. Проблеми вікової психології у працях Г.С.Костюка.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 5, 8.

Змістовий модуль 2. Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини

Семінар 4.

Тема: Фактори розвитку психіки в онтогенезі – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Співвідношення факторів та умов психічного розвитку людини.
2. Роль біологічного фактору як основи психічного розвитку індивіда.
3. Соціальне середовище як умова і джерело становлення особистості.
4. Вплив навчання і виховання на психічний розвиток.

II. Вирішення психологічних задач.

1. У сім'ї Ладигіної-Котс від півтора до чотирьох років жив шимпанзе Іоні. Він мав у своєму розпорядженні різні іграшки, спав на ліжку, їв за столом разом з усією сім'єю. Психолог намагалася навчити Іоні користуватися предметами хатнього вжитку, хотіла, щоб він розумів слова. Чого набув за час перебування серед людей і завдяки навчанню і вихованню Іоні? Чи вдалося підняти мавпу на вищий рівень психічного розвитку? Обгрунтуйте свою думку.

2. Серед деяких батьків поширена думка, що недоліки їхніх дітей: лінь, небажання вчитися, неслухняність, впертість – визначаються спадковістю. Чому ця теорія зараз так поширена серед батьків? Назвіть можливі причини?

3. Одного з персонажів роману Ж.Верна “Діти капітана Гранта” за скоєння злочинів висадили на безлюдний острів. Він отримав можливість працювати і, працюючи, перевиховатися. На острів привезли консерви, одяг, інструменти, зброю, книги. Чому Айртон втратив людський облік, перетворився на “білу мавпу”? Чому Робінзон Крузо, який опинився у більш тяжкому становищі, зберіг людський інтелект і гідність?

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 6, 14.

Семінар 5

Тема: Розвиток психіки новонародженого - 2 год.

План заняття:

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Пренатальний період розвитку.
2. Криза новонародженості.
3. Психологічні особливості фази новонародженості
4. Соціальна ситуація розвитку новонародженого

5. Основні новоутворення періоду новонародженості.

II. Вирішення практичних задач.

1. Які методи дослідження психіки новонароджених вам відомі?
2. Чи є дитина істотою соціальною з самого народження?
3. Часто батьки запитують про те, в якому віці потрібно починати виховувати дитину. Дайте обґрунтовану відповідь на це запитання.
4. В чому сутність кризи новонародженості?
5. Перевагами чи недоліками розвитку дитини є наявність вроджених форм поведінки. Обґрунтуйте свої судження.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 11, 14.

Семінар 6.

Тема: Особливості психічного розвитку немовляти – 2 год.

План заняття:

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Соціально-психологічні детермінанти психічного розвитку немовляти.
2. Сенсорно-моторний розвиток немовляти.
3. Розвиток мовлення дитини першого року життя.
4. Криза першого року життя.

II. Вирішення практичних задач.

1. Які методи дослідження психіки немовлят вам відомі?
2. Назвіть основні задачі дитини першого року життя і дорослого, який за ним доглядає, з позиції З.Фрейда і Е.Еріксона.
3. В деяких сім'ях у дітей немовлят спостерігаються затримки в умінні діяти з предметами. Чим це можна пояснити?
4. В чому полягає сутність кризи першого року життя?

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 11, 14.

**Змістовий модуль 3. Психічний розвиток дитини в
ранньому, дошкільному та шкільному періодах**

Семінар 7.

Тема: Психологічні особливості розвитку дитини раннього віку – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Особливості розвитку пізнавальної сфери дитини раннього віку.
2. Формування особистості дитини раннього віку. Криза 3 років.
3. Ранній вік – сензитивний для розвитку мовлення дитини.

II. Аналіз практичних ситуацій.

1. Як можна назвати діяльність Олі? Що її спонукає до такої діяльності?

Оля тихо собі грається в своєму куточку. Вона одягає і роздягає ляльку вже п'ять хвилин. А перед цим вона возила візок вперед і назад кілька разів підряд.

2. Чим пояснити відповідь Олега? Олегу (2 р. 4 міс.) запропонували дістати ведмедика, що лежить на шафі.

Малюк стрибає навколо шафи, намагався виکارатися на неї, але не здогадався присунути стілець до шафи. Батько спробував допомогти синові:

Олеже, подумай, як можна дістати ведмедика?

— Не треба думати, діставати треба,— відповів син.

3. Охарактеризуйте мислительну діяльність Алли.

Алла, прийшовши з ясел, де вона бачила, як няня поливає з лейки квіти, стала вдома поливати такою ж лейкою улюблене цуценятко, щоб воно швидше росло.

4. Назвіть почуття дворічної Катрусі.

Катруся під час прогулянки намагається підняти Костика, який упав, заспокоює його, витирає сльози з щічок. Сама дівчинка ледве не плаче.

5. Оцініть прийоми педагогічного впливу дорослих на дітей.

— Дмитрик, їж швидше, підемо зараз надвір гуляти.

Наталочко, їж швидше, а то бабуся з'їсть! Ні, не дамо їй!

Кому найсмачнішу і найбільшу цукерку? Світланці, більше нікому не дамо.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 4, 5, 6, 8, 11, 16

Семинар 8.

Тема: Психологія дошкільника – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Розвиток пізнавальної сфери психіки в дошкільному віці.
2. Формування особистості дитини 3-6 років життя.
3. Сюжетно-рольова гра як провідна діяльність
4. Розвиток мовлення в дошкільному віці.
5. Психологічна готовність до навчання у школі. Структура готовності та її діагностика.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Заповнення таблиці.

Віковий період	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Основні новоутворення	Основні протиріччя
0 – 2,5 міс.				
2, 5 м. – 1 р.				
1 р. – 3 р.				
3 р. – 6-7 р.				

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 4, 5, 11, 14.

Семінар 9.

Тема: Формування особистості учня початкової школи – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Проблеми психологічної адаптації до умов шкільного життя.
2. Особливості емоційної-вольової сфери молодших школярів.
3. Вияви індивідуально-типологічних властивостей та формування самосвідомості учнів початкової школи. Криза 7 років.
4. Характеристика базових психічних новоутворень молодшого шкільного віку.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 1, 5, 6, 12, 16.

Семінар 10.

Тема: Розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Функціонування відчуттів та сприймання учнів початкової школи.
2. Розвиток пам'яті та мислення в молодшому шкільному віці.
3. Особливості роботи уваги та уваги молодших школярів.
4. Розвиток мовлення учнів початкової школи.

II. Вирішення практичних завдань.

Студентам пропонується визначити, які мотиви учіння школярів записані (вид мотиву, до якої групи мотивації належить).

Я вчуся для того:

- а) щоб все знати;*
- б) щоб бути корисним людям;*
- в) щоб отримувати гарні оцінки;*
- г) що мені подобається процес учіння;*
- д) щоб вчитель був задоволений моїми успіхами;*

- е) щоб навчитися самому вирішувати задачі;*
- є) щоб за мої успіхи мене поважали товариші;*
- ж) щоб уникнути покарання батьків.*

Які мотиви можна ще назвати? Пропонується описати спосіб опитування молодших школярів. Які методи, крім опитування, можна застосувати для визначення мотивації учбової діяльності молодших школярів?

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 4, 5, 6, 14.

Змістовий модуль 4. Психологія підлітка та старшокласника

Семінари 11-12.

Тема: Особливості психічного розвитку підлітка – 4 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку.

2. Анатомо-фізіологічна перебудова організму підлітка і її вплив на його психологічні особливості і поведінку.

3. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка.

4. Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці.

5. Перебудова учбової діяльності. Розвиток пізнавальних процесів.

II. Ділова гра.

Із студентської групи виділяють представників на роль психологів. Всі інші – батьки підлітків. Батьки складають запитання до психологів. Організатор гри проводить зустріч батьків з психологами міста.

III. Ознайомлення з програмою «Профілактика та корекція кризи підліткового віку» Проведення фрагменту заняття.

Обговорення питань: Агресивність. Становлення агресивної поведінки Аналіз основних сучасних причин появи важкої дитини. Взаємодія з агресивними підлітками.

Практична частина: Вправа "Намалюй свою агресію". Вправа "Двері для гніву".

IV. Ознайомлення з методикою діагностики стану агресії у підлітків

Завдання додому: дослідити за допомогою опитувальника важкого підлітка, оформити отримані результати.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 2, 3, 10, 11, 13, 15.

Семінар 13-14.

Тема: Особливості психічного розвитку старшокласника – 4 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Загальна характеристика ранньої юності.
2. Пізнавальні процеси і розумовий розвиток старшокласника.
3. Формування особистості старшокласника.
4. Спілкування та дружба в юнацькому віці.
5. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.
6. Формування професійних інтересів. Особливості профорієнтації старшокласників.

II. Перевірка виконання самостійної роботи.

III. Заповнення таблиці.

Рання юність	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Основні новоутворення	Основні протиріччя

Продовження теми(наступне семінарське заняття)

IV. Проведення дискусії «Кохання в юнацькому віці».

V. Ознайомлення з методиками професійної діагностики.

Завдання додому: За допомогою обраної студентом методики дослідити старшокласника. Проаналізувати відповіді. Зробити висновки.

VI. Складання програми роботи (проблеми, основні напрямки, методи роботи) психолога з важкими:

- 1 варіант – дошкільнятами;
- 2 варіант – молодшими школярами;
3. варіант – підлітками;
4. варіант – старшокласниками.

Основна література: 1, 2, 3, 4.

Додаткова література: 2, 3, 10, 11, 13, 15

Змістовний модуль 5. Загальна характеристика дорослого періоду життя

Семінар 15.

Тема: Фактори і закономірності розвитку дорослої людини – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Дорослість як предмет психологічного дослідження.
2. Характеристика зрілої особистості.

II. Ознайомлення з методикою діагностики особистісної зрілості

На занятті студенти досліджують за допомогою методики власну особистість. Отримують завдання дослідити за допомогою цієї методики

когось із представників покоління своїх батьків та здійснити порівняльну характеристику.

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 7, 9, 12, 14

Семінари 16.

Тема: Психосоціальний та пізнавальний розвиток дорослості – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Особливості психосоціального розвитку дорослої людини

2. Пізнавальний розвиток дорослості.

II. Виконання творчих завдань.

1. Дайте визначення зрілості і перерахуйте п'ять атрибутів зрілої особистості.

2. Пояснити власний погляд на особливості детермінації психічного розвитку дорослої людини

3. Порівняйте новоутворення у психічній організації дорослих і дітей

4. Опишіть зміни в ставленні до проблеми старіння, які відбулися за останній час.

5. Чим, на ваш погляд, зумовлюється психічне здоров'я і довголіття людини?

IV. Написання твору «Значення дідуся і бабусі в долі окремої людини».

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 7, 9, 12, 14

Семінар 17.

Тема: Кризи дорослості – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Характеристика криз спустошеності та безперспективності.

2. Кризи здоров'я та самореалізації.

3. Кризи значущих стосунків та особистісної автономії.

II. Обговорення статті К.Хорні «Проблеми шлюбу» / Хорни К. Женская психология. - СПб: Восточно-европейский институт психоанализа, 1993, - С.88-100). Аналіз особливостей емоційної сфери жінки у перехідний період від ранньої до середньої дорослості

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 7, 9, 12, 14

Змістовний модуль 8. Специфіка психічного розвитку людини у різні періоди дорослості

Семінар 18.

Тема: Психологія ранньої дорослості – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

План.

1. Загальна характеристика ранньої дорослості.
2. Особливості розвитку когнітивної сфери в період ранньої дорослості.
3. Кризові явища ранньої дорослості.

II. Ознайомлення з методикою «Мотивація навчання студентської молоді».

Проводиться методика. Узагальнюються результати. Формулюються висновки про ієрархію мотивів навчання студентів вузу. Дається завдання дослідити динаміку мотивів навчання студентів вузу від першого до останнього курсу. Кожна підгрупа отримує своє завдання, про виконання якого доповідатиме на наступному занятті.

III. Творча робота «Вплив батьків на розвиток особистості в період ранньої дорослості (на прикладі студентської молоді)».

IV. Дискусія «Розвиток близьких стосунків та створення сім'ї в період ранньої дорослості» (Студентська сім'я – за і проти).

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 7, 9, 12, 14

Семінар 19.

Тема: Психологія середньої дорослості – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

1. Соціальні умови розвитку в період середньої дорослості.
2. Розвиток особистості людини в середині життя.
3. Зміни внутрішніх вимірів особистості.
4. «Пенсійна криза»: зміст та психологічні умови її подолання.

II. Вирішення творчого завдання.

1. Оксані і Сергію по сорок років. Вони одружені 20 років і у них є вісімнадцятирічна донька. Сергій працює на будівництві. Оксана давно вже не працювала і зараз думає про те, щоб пошукати для себе роботу. Уявіть, що вони попросили вас допомогти їм скласти життєві плани на період зрілості. Розкажіть їм про те, що їм слід очікувати і як краще пристосуватися до майбутніх змін.

а) Оксана _____

б) Сергій _____

2. Проаналізуйте статтю.

З чим ви погоджуєтесь? Що викликає сумнів? В чому специфіка вікової кризи середини життя у чоловіків?

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 7, 9, 12, 14

Семинар 20.

Тема: Психологічні особливості пізньої дорослості – 2 год.

План заняття

I. Теоретична частина.

Понятійно-категоріальний апарат теми.

План.

1. Соціальна ситуація розвитку людини в старості.
2. Мудрість як соціально-психологічний феномен.
3. Психічне старіння і типи старості.

II. Робота у групах.

Студенти розбиваються на підгрупи і разом заповнюють запропоновану схему. Кожна група представляє свій варіант відповіді. Після чого починається обговорення виконаного завдання.

Завдання. Планування свого життя допомагає людині підготуватися до старості і полегшує адаптацію. Для кожного із перерахованих аспектів життя заплануйте декілька заходів, які допомогли б людині адаптуватися до старості.

А. Здоров'я _____

Б. Фінанси _____

В. Інтереси _____

Г. Ставлення до життя _____

Основна література: 1, 2, 3, 4, 5.

Додаткова література: 1, 14

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Змістовий модуль 1. Вікова психологія як наука.

Підготувати доповідь: "Проблеми вікової психології в роботах наших сучасників" (на основі аналізу наукових робіт в психологічних журналах за означеною темою) – 5 балів

Змістовий модуль 2. Особливості розвитку психіки в онтогенезі та на першому році життя дитини

Обґрунтувати твердження і оформити як домашню контрольну роботу: "Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись" (С.Л.Рубінштейн).

"Ні, не білою дошкою є душа дитини, а деревом у зерні, людиною у можливості". (В.Г.Белінський). – 5 балів.

Змістовий модуль 3. Психічний розвиток дитини в ранньому, дошкільному та шкільному періоді

Провести за схемою аналіз гри дитини. Оформити результати дослідження – 5 балів

При спостереженні за грою дітей у віці 1—3 роки предметом спостереження є:

- наявність емоційної реакції дитини на появу іграшки;
- активність рухових дій і широта маніпуляцій;
- віддзеркалення досвіду взаємодії з іграшкою, відповідно до її функціональної спрямованості;
- наявність нових (що заміщають) елементів в ігровій ситуації;
- тривалість гри;
- частота потреби в іграшці.

Змістовний модуль 4. Психологія підлітка та старшокласника.

Завдання для творчої роботи: описати особливості проведення шкільним психологом профорієнтаційної роботи з старшокласниками – 5 балів.

Змістовий модуль 5. Загальна характеристика дорослого періоду життя

Написати порівняльний аналіз причин, перебігу та симптоматики криз дорослості і дитинства – 5 балів.

Змістовий модуль 6. Специфіка психічного розвитку людини в різні періоди дорослості

Зробити графічну схему вивченого матеріалу за темою: Психологія дорослої людини – 5 балів.

VII. ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом позааудиторної індивідуальної діяльності бакалавра, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни. Завершується виконання бакалаврами ІНЗД прилюдним захистом навчального проекту.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Вікова психологія» – це вид науково-дослідної роботи бакалавра, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Мета ІНДЗ: самостійне вивчення частини програмового матеріалу, систематизація, узагальнення, закріплення та практичне застосування знань із навчального курсу, удосконалення навичок самостійної навчально-пізнавальної діяльності.

Зміст ІНДЗ: завершена теоретична або практична робота у межах навчальної програми курсу, яка виконується на основі знань, умінь та навичок, отриманих під час лекційних, семінарських, практичних занять і охоплює декілька тем або весь зміст навчального курсу.

Види ІНДЗ:

№1. Пошук у комп'ютерних мережах додаткового навчального матеріалу з актуальної проблеми сучасної вікової психології. Оформлення його у вигляді завершеної лекції (презентації). – 30 балів.

№2. Розробка методичних матеріалів для профілактики (корекції) рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку. – 30 балів.

Етапи виконання ІНДЗ №2:

1. Ознайомитися з методикою дослідження тривожності дітей молодшого шкільного віку.
2. Провести діагностику дитини молодшого шкільного віку щодо рівня її тривожності.
3. Обрахувати отримані результати та надати інтепретацію
4. Розробити психологічні рекомендації для вчителів, батьків, дитини щодо профілактики (корекції) рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку.

Оцінювання ІНДЗ

Критерії оцінювання кожного із видів ІНДЗ та шкалу оцінювання подано відповідно у табл. 7.1, 7.2, 7.3.

Таблиця 7.1

Критерії оцінювання ІНДЗ №1

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Обґрунтування актуальності проблеми	5 бали
2.	Наявність логічності і обґрунтованості навчального матеріалу з проблеми.	10 бал
3.	Пропозиції щодо розв'язання проблеми, визначення перспектив дослідження	10 бали
4.	Дотримання вимог щодо технічного оформлення структурних елементів роботи (титульний аркуш, вступ, основна частина (анотації до робіт, сам навчальний матеріал, висновки список використаних джерел)	3 бали
Разом		30 балів

Таблиця 7.2

Критерії оцінювання ІНДЗ №2

№ з/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Встановлення контакту з дитиною. Виконання діагностичної методики.	7
2.	Обрахування та інтерпретація отриманих результатів	3
3.	Підготовка психологічно обґрунтованих рекомендації для вчителів, батьків, дитини щодо профілактики (корекції) рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку.	15
4.	Змістовне та своєчасне оформлення звітної документації	5
Разом		30 балів

Таблиця 7.3

Шкала оцінювання ІНДЗ

Рівень виконання	Кількість балів, що відповідає рівню	Оцінка за традиційною системою
Високий	28-30	Відмінно
Достатній	22-27	Добре
Середній	16-21	Задовільно
Низький	0-15	Незадовільно

ВІДМІННО, що відповідає 28-30 балам, ставиться: при виконанні ІНДЗ у повному обсязі, розроблений матеріал не містить помилок; наявний авторський творчий підхід до його викладу; оформлення відповідає вимогам кафедри.

ДОБРЕ, що відповідає 22-27 балам, ставиться якщо: ІНДЗ виконано в повному обсязі і вона не має помилок, які потребують її переробки; розроблені матеріали даються по суті, але не в деталях.

ЗАДОВІЛЬНО, що відповідає 16-21 балам, ставиться, якщо ІНДЗ виконана не в повному обсязі; мають місце помилки; оформлення не відповідає вимогам; матеріали подаються не в повному обсязі.

НЕЗАДОВІЛЬНО, що відповідає 0-15 балам, виставляється якщо: ІНДЗ виконана не в повному обсязі; мають місце суттєві помилки, які тягнуть за собою переробку; оформлення не відповідає вимогам; матеріали студента розроблені без врахування психологічних знань з означеної теми.

Якщо при перевірці в ІНДЗ не виявлено суттєвих фахових помилок, оформлення її відповідає вимогам кафедри, то така робота може бути прийнята без захисту з оцінкою „відмінно”. У всіх інших випадках ІНДЗ захищається автором з виставленням відповідної оцінки в межах до 30 балів.

Оцінка з ІНДЗ є обов'язковим балом, який враховується при підсумковому оцінюванні навчальних досягнень студентів з навчальної дисципліни «Вікова психологія».

VIII. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальні досягнення бакалаврів із дисципліни «Вікова психологія» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти (п. IV), де зазначено види й терміни контролю. Кожний модуль включає бали за поточну роботу бакалавра на семінарських, практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу, модульну контрольну роботу. Виконання модульних контрольних робіт здійснюється в режимі комп'ютерної діагностики або з використанням роздрукованих завдань.

Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано у табл. 8.1, 8.2.

У процесі оцінювання навчальних досягнень бакалаврів застосовуються такі методи:

➤ **Методи усного контролю:** індивідуальне опитування, фронтальне опитування, співбесіда, іспит.

➤ **Методи письмового контролю:** модульне письмове тестування;

підсумкове письмове тестування, звіт, реферат, доповідь.

➤ **Комп'ютерного контролю:** тестові програми.

➤ **Методи самоконтролю:** уміння самостійно оцінювати свої знання, самоаналіз.

Таблиця 8.1

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного та підсумкового контролю

№ п/п	Вид діяльності	Кількість рейтингових балів
1	Відвідування лекцій	11
2	Семінарські заняття	110
3	Індивідуальна навчально-дослідницька робота	30
4	Самостійна робота	15
5	Модульні контрольні роботи	75
6	Загальна максимальна кількість поточних балів	241
7	Коефіцієнт	4,0
8	Екзамен	40
Підсумковий рейтинговий бал		100

Таблиця 8.2

Порядок переведення рейтингових показників успішності у європейські оцінки ECTS

Підсумкова кількість балів (max – 100)	Оцінка за 4-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS
1 – 34	«незадовільно» (з обов'язковим повторним курсом)	F
35 – 59	«незадовільно» (з можливістю повторного складання)	FX
60 – 74	«задовільно»	ED
75 – 89	«добре»	CB
90 – 100	«відмінно»	A

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано у табл. 8.3.

Таблиця 8.3

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень бакалаврів

Оцінка	Критерії оцінювання
«відмінно»	ставиться за повні та міцні знання матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за знання основної та додаткової літератури; за вияв креативності у розумінні і творчому використанні набутих знань та умінь.
«добре»	ставиться за вияв студентом повних, систематичних знань із дисципліни, успішне виконання практичних завдань, засвоєння основної та додаткової літератури, здатність до самостійного поповнення та оновлення знань. Але у відповіді студента наявні незначні помилки.
«задовільно»	ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, поверхову обізнаність з основною і додатковою літературою, передбаченою навчальною програмою; можливі суттєві помилки у виконанні практичних завдань, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	виставляється студентові, відповідь якого під час відтворення основного програмового матеріалу поверхова, фрагментарна, що зумовлюється початковими уявленнями про предмет вивчення. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться студентові, який неспроможний до навчання чи виконання фахової діяльності після закінчення ВНЗ без повторного навчання за програмою відповідної дисципліни.

IX. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

•Словесні: лекція (традиційна, проблемна, лекція-прес-конференція) із застосуванням комп'ютерних інформаційних технологій, семінари, пояснення, розповідь, бесіда.

•Наочні: спостереження, ілюстрація, демонстрація, перегляд відео-фільмів.

•Практичні: вправи.

2) За логікою передачі і сприймання навчальної інформації: індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні.

3) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; виконання індивідуальних навчальних проектів.

II. Методи стимулювання інтересу до навчання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності:

навчальні дискусії; створення ситуації пізнавальної новизни; створення ситуацій зацікавленості тощо.

X. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ опорні конспекти лекцій;
- ✓ навчальні посібники;
- ✓ відео-касети;
- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ збірка тестових і контрольних завдань для модульного оцінювання навчальних досягнень студентів;
- ✓ засоби підсумкового контролю (комплект друкованих завдань для підсумкового контролю);
- ✓ завдання для ректорського контролю знань студентів з навчальної дисципліни «Вікова психологія».

ХІ. ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ (І семестр)

1. Предмет і завдання вікової психології.
2. Структура вікової психології.
3. Актуальні проблеми вікової психології в сучасному світі.
4. Історія виникнення і розвитку вікової психології.
5. Особливості застосування загальнонаукових методів у віковій психології.
6. Методи вікової психології.
7. Характеристика методів вікової психології за організацією дослідження.
8. Загальна характеристика онтогенезу людської психіки.
9. Проблема розвитку психіки в працях вітчизняних психологів (Божович Л.І., Виготський Л.С., Костюк Г.С.)
10. Основні напрямки зарубіжної вікової психології.
11. Взаємозв'язок навчання, виховання і розвитку психіки людини.
12. Роль діяльності й спілкування в психічному розвитку дитини.
13. Основні умови психічного розвитку.
14. Рушійні сили розвитку психіки.
15. Поняття про психологічний вік.
16. Вікові кризи. Характеристика кризових періодів.
17. Проблема вікової періодизації.
18. Підходи до періодизації життя людини.
19. Зарубіжні концепції періодизації життя людини. Загальна характеристика
20. Теорія рекапітуляції Ст. Холла,
21. Теорія психосексуального розвитку людини за З.Фрейдом,
22. Епігенетична теорія розвитку людини Е. Еріксона.
23. Переваги та недоліки існуючих періодизацій психічного розвитку.
24. Вітчизняні періодизації психічного розвитку.
25. Періодизація Л.С.Виготського.
26. Критерії визначення періодів розвитку. Поняття соціальної ситуації розвитку.
27. Поняття кризи, вікових новоутворення, провідна діяльність людини.
28. Сучасна періодизація розвитку людини.
29. Значення перших років життя дитини для подальшого розвитку особистості.
30. Стадії пренатального розвитку дитини, їх значення для формування психіки дитини.
31. Психологічні особливості новонародженого.
32. Комплекс пожвавлення та його психологічна сутність
33. Взаємозв'язок фізичного та психічного розвитку немовляти.
34. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність немовляти
35. Криза першого року життя.

36. Основні етапи сенсомоторного, мовного, психосоціального розвитку дитини раннього віку.
37. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність дитини раннього віку.
38. Психологія раннього дитинства.
39. Формування особистості дитини раннього віку. Криза 3-х років.
40. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність дошкільняти.
41. Психологічна характеристика дошкільника.
42. Формування особистості дошкільняти.
43. Характеристика гри як провідної діяльності дошкільника.
44. Розвиток моторики у дітей перших шести років життя.
45. Спілкування з дорослими у дітей перших шести років життя.
46. Формування самооцінки у дітей перших шести років життя.
47. Специфіка психічного розвитку та особливості навчання в школі шестирічної дитини.
48. Комплексна діагностика готовності дитини до школи.
49. Психологічна характеристика готовності та адаптації дитини до навчання у школі.
50. Особливості педагогічної запушеності дошкільнят і молодших школярів
51. Учбова діяльність молодших школярів та розвиток інших видів діяльності.
52. Особливості спілкування молодших школярів.
53. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів.
54. Емоційно-вольове життя молодших школярів.
55. Розвиток особистості у молодшому шкільному віці.
56. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра.
57. Учбова діяльність – провідна для психічного розвитку молодшого школяра; динаміка мотивації учіння.
58. Формування особистості учня початкової школи.
59. Розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.
60. Початкова шкільна дезадаптація: причини, вияви та способи профілактики й корекції.

ПИТАННЯ ДО ІСПИТУ (II семестр)

1. Місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку.
2. Анатомо-фізіологічна перебудова організму підлітка і її вплив на його психологічні особливості і поведінку.
3. Місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку.
4. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка.
5. Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці.

6. Перебудова учбової діяльності, розвиток пізнавальних процесів підлітків.
7. Міжособистісне спілкування підлітка.
8. Психологічні новоутворення підліткового віку. Криза підліткового віку.
9. Професійне самовизначення старшокласників.
10. Підліткова шкільна дезадаптація: причини, вияви та способи корекції.
11. Поняття про важковиховуваність підлітків та її причини та вияви.
12. Загальна характеристика ранньої юності.
13. Пізнавальні процеси і розумовий розвиток старшокласника.
14. Формування особистості старшокласника.
15. Спілкування та дружба в юнацькому віці.
16. Особливості юнацького кохання. Підготовка до сімейного життя.
17. Формування професійних інтересів та особливості профорієнтації старшокласників.
18. Соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність юнацтва.
19. Формування основних психічних новоутворень юнацького віку: самовизначення, індивідуальний план роботи інтелекту.
20. Криза 17-ти років, її причини, симптоматика та конструктивне подолання.
21. Особливості самовиховання в підлітковому та юнацькому віці.
22. Виховання підлітків і юнаків в шкільних справах.
23. Виховання підлітків і юнаків в спілкуванні з ровесниками та дорослими.
24. Характеристика поняття "важка дитина". Класифікація "важких".
25. Причини появи важких дітей і підлітків.
26. Специфіка роботи вчителя з різними категоріями важких підлітків.
27. Проблема періодизації психічного розвитку дорослої людини.
28. Дорослість як предмет психологічного дослідження.
29. Характеристика ранньої дорослості.
30. Фізичні зміни та функціонування інтелекту в ранньому дорослому віці.
31. Розгортання професійного циклу в ранній дорослості.
32. Встановлення близьких взаємин в ранньому дорослому віці.
33. Особливості розвитку когнітивної сфери в період ранньої дорослості.
34. Кризові явища ранньої дорослості.
35. Розвиток психічних процесів у період середньої дорослості.
36. Характеристика середньої дорослості з позиції Е. Еріксона.
37. Механізми самореалізації в середньому дорослому віці.
38. Соціальні умови розвитку в період середньої дорослості.
39. Розвиток особистості людини в середині життя.
40. Криза середини життя, її детермінація та перебіг.
41. Характеристика зрілої особистості.
42. Особливості психосоціального розвитку дорослої людини
43. Пізнавальний розвиток людини в період середньої дорослості.

44. Характеристика криз спустошеності та безперспективності.
45. Кризи здоров'я та самореалізації.
46. Кризи значущих стосунків та особистісної автономії.
47. Анатомо-фізіологічні процеси старіння.
48. Характеристика кризи «Я-інтеграції».
49. Особливості психічного старіння.
50. Старіння і його вплив на психіку людей похилого віку.
51. Функціонування особистості людини пізнього дорослого віку.
52. Старість як етап онтогенезу.
53. Типи пристосування до старості.
54. Зміни внутрішніх вимірів особистості.
55. «Пенсійна криза»: зміст та психологічні умови її подолання
56. Соціальна ситуація розвитку людини в старості.
57. Мудрість як соціально-психологічний феномен.
58. Психічне старіння і типи старості.
59. Етичні проблеми вмирання та смерті.
60. Ставлення до смерті.

ХІІ. Рекомендована література

Основна

1. Савчин М.В. Василенко Л.П. Вікова психологія: начальний посібник. – К.:Академвидав, 2005. – 360 с.
2. Сергеєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасека О.В. Вікова психологія. Навч. посіб. – К.: «Центр учбової літератури», 2012. – 346с.
3. Кутіщенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій). – К., 2005. – 109с.
4. Кутіщенко В.П. Ставицька С.О. Психологія розвитку та вікова психологія: Практикум: Навч. посіб. – К.:Каравела, 2009. – 338с.
5. Психология возрастных кризисов: Хрестоматия / Сост. К.В.Сельченко. – Мн.: Харвест, М.:АСТ, 2001.

Додаткова

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология : учебник для студ. вузов / Г. С. Абрамова. - Екатеринбург: Деловая книга, 1999.
2. Баженов В.Г. Воспитание педагогически запущенных подростков. – К., 1986. – 90 с.
3. Байярд Р.Т., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток. – М., 1991. – С. 27-48.
4. Берн Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р.Берн. - М., 1986.
5. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М., 1968. – 464 с
6. Возрастная и педагогическая психология / под ред. М. В. Мухиной. - М. : Просвещение, 1984.
7. Гамезо М. В. Возрастная психология: личность от молодости к старости: уч. пособие / [М. В. Гамезо, В. С . Герасимова и др.]. - М.: Педагогическое общество России, Изд. дом "Ноосфера", 1999.
8. Заброцький М.М. Вікова психологія – К., 1998.
9. Ильин Е. П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
- 10.Кле М. Психология подростка. – М., 1991. – С. 109-132.
- 11.Крайг Г. Психология развития. – СПб.: Питер, 2000. – 992 с.
- 12.Практикум по возрастной и педагогической психологии /Под ред. А.И.Щербакова. – М., 1987
- 13.Психология подростка: Учебник/Под ред. Чл.-кор. РАО А. А. Реана. - СПб.: "Прайм-Евро-ЗНАК", 2003. - 480 с.
- 14.Психология человека от рождения до смерти. /под. ред. Реана А.А. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2002.
- 15.Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. – СПб.: Питер, 2000. – 624 с.
- 16.Эльконин Д.Б. Детская психология (развитие ребёнка от рождения до семи лет). – М., 1990